

СУТНІСТЬ ТА ОЗНАКИ ТЕРОРИЗМУ

ESSENCE AND SIGNS OF TERRORISM

Сидоренко О.І., науковий співробітник

Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України

У статті досліджуються найбільш відомі визначення поняття тероризму, з'ясовується їх змістовне наповнення, на підставі чого виокремлюються сутнісні критерії цього поняття.

За результатами комплексного аналізу різних поглядів на визначення поняття тероризму було проведено виокремлення його характерних ознак, компонентів, сукупність яких здатна дати досить об'єктивне уявлення про сутність такого соціально-політичного феномену, як тероризм.

Констатується, що ознаками тероризму як соціально-політичного явища є:

– тероризм становить протиправне застосування насильства або погрозу вчинення насильства;

– це певна ідеологія, спосіб досягнення політичних, релігійних, сепаратистських, національних та інших цілей;

– метою терористичних акцій є примушення державних органів та міжнародних організацій до прийняття певних політичних рішень або відмови від них;

– тероризм відрізняється публічним характером його виконання;

– характерною рисою тероризму є навмисне створення обстановки страху, напруги не на індивідуальному (або вузько груповому), а на соціальному (масовому) рівні;

– тероризм може вчинятися членом законспірованої та структурованої організації (політичної, релігійної, екстремістської, спеціально створеної державними органами) або іншими особами, які залучені членами такої організації для вчинення однієї чи декількох терористичних акцій;

– обов'язкова наявність «спеціального» або «випадкового» потерпілого, який виступає лише як засіб досягнення політичної мети.

Доводиться, що за відсутності єдиного визначення тероризму вищезазначений перелік ознак надає можливість виокремити це явище із загальної сукупності соціально небезпечних дій і створити підґрунтя для накопичення точних статистичних відомостей щодо кількості вчинюваних терористичних акцій та подальшого концептуального аналізу основних сторін, форм і механізмів здійснення, а також для з'ясування тих конкретних особливостей, яких вони набувають залежно від умов, місця та часу.

Ключові слова: тероризм, терор, насильство, психологічний вплив, жах, випадковий потерпілий.

The most well-known definitions of the concept of terrorism, clarifies their content are researched in this article, on the basis of which the essential criteria of this concept are identified.

As a result of a comprehensive analysis of different views on the definition of "terrorism" was the separation of its characteristics, components, the combination of which can give a common idea of the essence of such a socio-political phenomenon as terrorism.

It is stated that the signs of terrorism as a socio-political phenomenon are:

– terrorism constitutes the unlawful use of violence or the threat of violence;

– it is a certain ideology, a way to achieve political, religious, separatist, national and other goals;

– the purpose of terrorist acts is to force government institutions and international organizations to make certain political decisions or refuse them;

– terrorism is characterized by the public nature of its implementation;

– a characteristic feature of terrorism is the deliberate creation of an atmosphere of fear, tension not at the individual (or narrowly group), but at the social (mass) level;

– terrorism may be committed by a member of a secret and structured organization (political, religious, extremist, specially created by government institutions) or other persons who are involved by members of such an organization to commit one or more terrorist acts;

– mandatory presence of a "special" or "accidental" victim who acts only as a means of achieving a political goal.

It is argued that in the absence of a single definition of terrorism, the above list of features makes it possible to distinguish this phenomenon from the general set of socially dangerous actions and create a basis for accumulating accurate statistics on the number of terrorist acts and further conceptual analysis of key parties, forms and mechanisms. to clarify the specific features that they acquire depending on the conditions, place and time.

Key words: terrorism, terror, violence, psychological influence, horror, casualty.

Постановка проблеми. Ефективність вирішення завдань протидії тероризму значною мірою залежить від того, наскільки правильно розуміється сутність цього явища. Зазначене питання є ключовим у дослідженні будь-якої проблеми тероризму з погляду як юриспруденції, так і інших наук. Від його вирішення залежить визначення напряму наукової розвідки, її предмета, мети та завдань, вибір методології тощо. Отже, з'ясування сутності тероризму зумовлює достовірність результатів дослідження.

Один із засновників раціоналістичного світогляду Р. Декарт наголошував: «Визначайте значення слів, і ви позбавите світ від половини його помилок». Якщо уявлення про події, що відбуваються, формується неадекватними поняттями, то вони вводять владу та суспільство в оману й тягнуть за собою неадекватні рішення та зворотні дії. Вочевидь, коли говориться одне, а мається на увазі інше, різко зростає вірогідність помилок і, як результат, знижується якість управління складними процесами, до яких слід віднести й запобігання тероризму.

Визначення тероризму як соціально-політичного явища становить надзвичайну складність. Це, на думку Н.А. Зелінської, «надзавдання», яке ускладнюється комплексом політичних і правових проблем, що зумовлюють множинність і неоднозначність підходів до його вирішення [1, с. 256]. Отже, дослідження сутності та ознак тероризму не втрачає своєї актуальності, незважаючи на численні наукові спроби дослідити ці питання.

Мета статті – дослідити найбільш відомі визначення поняття тероризму, з'ясувати їх змістовне наповнення, на підставі чого виокремити сутнісні критерії цього поняття.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Без перебільшення можна стверджувати, що майже всі без виключення науковці, які присвятили свої дослідження тероризму, пропонували власне визначення цього суспільно небезпечного явища. При цьому спроби дати власне визначення цьому поняттю не залишали як знані фахівці цієї справи, так і дослідники, які лише роблять перші кроки у наукових розвідках.

Тому дати вичерпний перелік усіх досліджень у цьому напрямі навряд чи можливо. Тим не менше наведемо

лише невеличкий перелік тих, хто залишив нам у спадщину свої власні розуміння щодо сутності тероризму, а саме: В.Ф. Антипенко, А. Бакелеу, Дж. Белла, Л. Бонанте, Т.С. Бояр-Созонович, П. Вілкінсон, Ю.М. Гвоздев, А.С. Грачов, Б. Дженкінс, Л. Діспо, М.Л. Ентін, В.П. Смелянов, В.С. Зеленецький, Н.А. Зелінська, І.І. Карпець, М. Крепшоу, В.Н. Кубальський, В. Лакер, В.А. Ліпкан, Є.Г. Ляхов, Л.А. Моджорян, В.Я. Настюк, Д.И. Никифорчук, Л.В. Новиков, Н. О'Салліван, Дж. Поуст, М.М. Руденко, М.Н. Семикін, А.Н. Трайнін, С.А. Трофімов, О.В. Шамара та інші.

Така значна наукова увага до цієї проблеми привела до того, що нині є декілька сотень визначень поняття «тероризм», однак жодне з них не може претендувати на вичерпне відображення всієї сутності, характеристик і мотивації, форм і методів, хоча має вагоме наукове значення, адже розкриває значущі риси тероризму.

Виклад основного матеріалу. Найбільш часто вживаним є тлумачення американських дослідників В. Маллісона і С. Маллісона: тероризм – «це систематичне використання крайнього насильства для досягнення публічних і політичних цілей» [2, с. 15].

Аналіз діяльності терористичних організацій і груп показує, що терористи використовують різноманітні види насилля над особою: фізичне, майнове та морально-психологічне.

Фізичне насилля з використанням терористичних методів розраховане на те, щоб змінити (або зберегти попередню) політику шляхом фізичного усунення конкретної особи або групи осіб від виконання ними державної або громадської діяльності. Це може виявлятися як у позбавленні життя цієї особи (групи осіб), нанесенні їй (їм) тілесних ушкоджень, так і у фізичному знищенні мирних громадян із метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій представниками органів влади.

Майнове насилля має ті ж самі політичні цілі, що й фізичне, однак воно здійснюється шляхом посягання на державне, суспільне або особисте майно окремих громадян. Воно розраховане на те, щоб позбавити особу або організацію матеріальних можливостей для втілення в життя обраного політичного курсу.

Морально-психологічний тиск є складовим елементом як фізичного, так і майнового насилля, адже терорист завжди прагне залякати політичного супротивника. Разом із тим морально-психологічний тиск щодо конкретної особи або групи осіб виступає самостійним способом насилля. Воно здійснюється шляхом шантажу, погроз або інших подібних дій, спрямованих на те, щоб залякати особу, вивести її з рівноваги.

Відповідно до визначення В. Маллісона і С. Маллісона, найважливішим є те, що акт насильства розглядається як тероризм лише за умови, що він переслідує політичні цілі. Політично вмотивований акт насильства чиниться від імені всієї етнічної, національної, релігійної, культурної чи соціальної групи. Терористичні рухи вибирають тактику насильницьких дій задля цілей, що проголошують добробут для всієї спільноти незалежно від ступеня участі в русі кожного її члена [3, с. 33]. У широкому розумінні тероризм є кримінальним інструментом вирішення політичних питань, у тому числі в боротьбі за політичну владу, за її утримання. На думку багатьох дослідників, мотиви і мета терористичних проявів створюють визначальну межу, яка розділяє їх на зовні подібні за об'єктивного сторонаю і формою вчинення кримінальні діяння [4, с. 357].

Як терорист, так і звичайний злочинець застосовують насилля для досягнення певних цілей (вбивства, підпали, захоплення заручників). Однак за зовнішньої схожості самих актів їх мета й мотивація різняться. Злочинець застосовує насилля виключно у власних інтересах і заради власної матеріальної або іншої вигоди. При цьому він не ставить перед собою завдання вплинути на широкі верстви населення. Його єдина мета – зникнути

з нагробаним або здійснити свій корисливий задум якомога швидше й простіше, так, щоб отримати свою винагороду й насолоджуватися плодами кримінальної діяльності. На противагу цьому головне завдання насильства, що здійснюється терористами, – змінити існуючий стан речей: досягти визнання своєї групової ідентичності, релігійної, національної тощо. Звичайному ж злочинцеві до політичної системи немає справи.

Терорист також відрізняється від убивці-фанатика, який може застосувати схожу тактику (убивство, підлив) і, можливо, навіть ставить перед собою таку ж мету (смерть політичного діяча). Однак за схожості тактики й об'єктів нападу терористів і убивць-фанатиків їхні цілі різняться. Якщо мета терориста є політичною (як правило, зміна існуючої політичної системи за допомогою застосування насильства), мета убивці-фанатика найчастіше є ідіосинкратичною, абсолютно егоцентричною і глибоко особистою. Ілюстрацією цього можна вважати випадок із Джоном Хінклі, що вчинив спробу замаху на життя президента США Рейгана в 1981 році заради привернення уваги акторки Джоді Фостер. Його діями керувала не політична мотивація й не ідеологічні переконання, а глибоко особисте бажання справити враження на свого кумира шляхом вбивства президента.

Тероризм як такий – це коли хтось чинить від імені цілого народу, громади, класу, які не вповноважували його творити насилля й ніяк про це не просили. Терорист, як зазначає американський аналітик Брюс Хофман, не переслідує суто власні інтереси, його дії завжди альтруїстичні – він впевнений, що служить певній ідеї з метою кращої долі для широкого кола прибічників, інтереси яких він представляє [5, с. 46]. Проте це не означає, що в окремих випадках той чи інший терорист не може розраховувати на певне співчуття або розуміння в колі тих людей, яких він нібито представляє.

Парадокс полягає в тому, що найбільш екстремальний політичний тероризм, себто тероризм у чистому вигляді, відривається від реального життя тих, кого нібито захищає. Він набуває форми, позбавленої будь-якого змісту, а отже, не може містити жодної політики.

Слід зазначити, що тероризм становить собою не лише злочинну поведінку, а й певну терористичну ідеологію. При цьому така ідеологія – це система політичних, правових, філософських та інших поглядів та ідей, які виправдовують застосування особливого виду насильства, в якому інструментом впливу на політичного супротивника є навмисне знищення невинних людей. Зазначена ідеологія обґрунтовує мету терористичної діяльності та, як правило, визначає механізми її досягнення.

Зародження терористичної ідеології пов'язується з особою італійського революційного демократа Карло Пізакане, який активно відстоював теорію «пропаганди дією», головною ідеєю якої мала величезний вплив на свідомість терористів наступних поколінь. «Пропаганда ідеї – недосяжна мета, – писав Пізакане. – Ідеї народжуються з дій, а не навпаки. Знання не дає людям свободи, але свобода здатна дати пізнання». Застосування насилля, за словами Пізакане, потрібне не тільки для привернення уваги суспільства або поширення певної ідеї, а заради просвітництва, навчання й згуртування народу в ім'я революції. Він також стверджував, що моралізуюча дія насильства значно перевищує за своєю ефективністю видання памфлетів, плакатів або організацію зібрань [5, с. 12].

Терористична ідеологія може мати відносну цілісність у формі певних теорій, вчень, концепцій або бути складовим елементом загальних внутрішньополітичних теорій окремих держав, політичних рухів, партій, суспільно-політичних об'єднань. Така ідеологія трансформується в конкретні дії – практику впливу на прийняття політичних рішень владними структурами та міжнародними організаціями.

Терористичне насилля характеризується публічним характером його застосування. Від інших насильницьких злочинів, які зазвичай вчиняються без претензій на широкий розголос, терористичні акції відрізняються своєю демонстративністю, зухвалістю, жорстокістю.

Тероризм – це особлива протиправна форма насильства, сутнісною особливістю якої є залякування, намір створити атмосферу жаху, обстановку соціальної незахищеності, дестабілізувати політичну ситуацію з метою примусити структури влади прийняти вигідні для терористів рішення [6, с. 36].

Безсумнівно, будь-який насильницький злочин містить у собі ефект залякування. Однак суб'єктивна сторона злочинної терористичної акції відрізняється від інших насильницьких злочинів тим, що умисел (прямий або непрямий) на «залякування» є її конструктивним елементом. Страх, породжений насильством, стає потужним засобом підкорення, забезпечення покірливості та можливості управління. Це підкорення базується на високій імовірності нового, більш жорсткого акту тероризму, жертвами якого можуть стати об'єкти залякування. Поза психологічним впливом та змістом тероризм не існує. Тероризм, на думку Ю.М. Антоняна, – це насилля, яке містить у собі загрозу іншого, не менш жорстокого насилля, для того щоб викликати паніку, порушити та навіть зруйнувати державний і суспільний порядок, примусити противника прийняти бажане рішення, викликати політичні та інші зміни [7, с. 10].

Відзначається двоякий механізм дії на третю сторону – адресат вимог: безпосередній і опосередкований. Опосередкована дія може здійснюватися в різний спосіб, у тому числі шляхом створення такої атмосфери жаху в суспільстві (як правило, з використанням ЗМІ), яка підриває довіру до держави або інших органів, дестабілізує політико-правову, економічну або іншу ситуації. При цьому опосередкована дія нерідко починає виявлятися за деякий час після того, як безпосереднє залякування не приносить швидкого і бажаного результату. У такому разі включаються додаткові механізми впливу на суб'єкта, якому висуваються певні вимоги, – шляхом залякування через засоби масової комунікації (ЗМІ, Інтернет), формування громадських, групових, кланових та інших соціально-психологічних думок і настроїв.

Адресатом вимог терористів можуть виступати не лише органи влади, а й міжнародні організації, політичні партії, громадські об'єднання, інші недержавні, в тому числі комерційні, структури, посадові особи та інші суб'єкти; не лише фізичні, але й юридичні особи, законні інтереси й права яких можуть грубо порушуватися.

Вимоги формуються під час кожної терористичної акції або висуваються в якій-небудь інший момент, а серія терористичних акцій розглядається як переконливе підтвердження відповідних вимог та загроз.

Безпосередній психофізичний вплив проявляє себе як неупорядковане насилля, в основному спрямоване проти випадкових жертв із метою розповсюдження в масах ідеї, що мета виправдовує засоби: чим жахливіший злочин, тим краще з погляду терористів [8, с. 26]. «Тероризм – це незаконне використання сили проти невинних людей для досягнення політичних цілей», – вважає й професор історії Джорджтаунського університету У. Лакер [9, с. 72].

Під час тероризму безпосередні об'єкти психофізичного насилля не беруть участі у конфлікті терористів та третіх сторін, можуть навіть не знати про такий конфлікт. Жертви безпосередньої терористичної акції завжди не винні у цьому злочині. Саме поняття «безвинні жертви», на думку вітчизняного вченого В.Ф. Антипенка, є одним із головних критеріїв, який відмежовує «борців за свободу або революціонерів» від терористів. Із урахуванням цього автор дає таке визначення тероризму: «це застосування насильства з метою порушення недоторка-

ності національних та наднаціональних інститутів шляхом залякування, здійснюваного через спричинення безвинних жертв, а також ушкоджень матеріальних засобів, які викликають настання інших суспільно-небезпечних наслідків або утворюють загрозу їх настанню» [10, с. 76].

Не заперечуючи позицію В.Ф. Антипенка щодо наявності «безвинних жертв» при тероризмі, зазначимо, що тероризм може бути виражений не тільки в неупорядкованому (стосовно жертв) насиллі, але й у вибіркової формі. Якщо в першому випадку залякування досягається випадковістю жертв, «невибірковістю» насилля, що загрожує практично кожному члену суспільства, то у другому випадку жертва обирається відповідно до політичної спрямованості терористичної акції, а ефект жаху досягається через резонанс, пов'язаний із певним соціальним статусом (персоніфікацією) жертви. Як із цього приводу зазначає Н.А. Зелінська, «демонстративне насилля щодо політично значущих персон (за політичними мотивами або у політичному контексті) і невивіркове насилля щодо так званих «безвинних жертв» – два боки одного й того ж явища» [1, с. 262]. Коли ж ідеться про вчинення терористичної акції стосовно публічного діяча (політичного, релігійного, громадського тощо), необхідно вживати термін «*спеціальний потерпілий*» щодо такого постраждалого. У разі застосування насильства стосовно громадян, які випадково опинилися у місці проведення терористичної акції, доцільним буде використання терміна «*випадкові потерпілі*», які не є кінцевою метою такого злочину, а виступають лише як засіб досягнення терористами своїх політичних цілей.

Дослідник Б. Хоффман зазначає, що тероризмом можна вважати лише те насильство, яке вчинене організованою групою із конспіративною структурою та чіткою системою управління, а не окремою особою, яка діє за власним бажанням. «Як не може одна людина називатися політичною партією, так і вбивця-одинак не повинен вважатися окремим терористичним угрупованням» [5, с. 45]. У зв'язку з цим, хоча вбивство кандидата в президенти й сенатора Роберта Кеннеді Ширханом Ширханом в 1968 році й мало політичні мотиви (вираження протесту проти підтримки США Ізраїлю), не можна з упевненістю назвати це вбивство проявом тероризму, тому що Ширхан не належав до якої-небудь політичної групи й діяв самостійно з мотивів особистої незадоволеності та глибокої ворожості, що розділяли лише декілька прихильників. Щоб називатися тероризмом, насильство повинне бути здійснене організованою групою з конспіративною структурою й розпізнаваним ланцюгом управління, але не окремою особою, яка діє за власним бажанням.

Виходячи з цих положень, не можна вважати актом тероризму дії Андерса Брейвіка, який 22 липня 2011 року в Норвегії позбавив життя 77 осіб на ґрунті ультраправої та антиіммігрантської ісламофобії. Перехід до дії виявився для нього не результатом якогось колективного стратегічного аналізу та задуму, то був його особистісний шлях, наслідок індивідуальних міркувань «лицаря-одинака».

Водночас перелік суб'єктів тероризму слід розширити й іншими особами, залученими членами терористичної організації до вчинення однієї або декількох терористичних акцій. Таке «втягування» у терористичну діяльність може відбуватися різними шляхами: за винагороду, шляхом обману, із застосуванням фізичного або психічного насильства тощо. Головне, щоб терористична акція, яка вчиняється не членом терористичної організації, але з її відома та ініціативи, вписувалася в загальну стратегію її діяльності, сприяла досягненню політичної мети, яку ставить перед собою ця організація. У такому разі стороння особа виступає не як самостійний суб'єкт терористичної діяльності, а лише як засіб втілення загальної злочинної задуму терористичної організації. Вона не приймає самостійного рішення про спосіб, час, місце та інші деталі терористичної акції, а діє лише в межах, окреслених їй

структурованою організацією, яка довірила їй цю місію й засоби, щоб учинити вбивство чи теракт.

Крім цього, суб'єктами тероризму можуть виступати й спеціальні органи державної влади або створені ними «відокремлені» організації, призначені для розправи над політичними супротивниками або опозицією існуючому режиму. Наприклад, Корпус стражів ісламської революції Іраку, «ескадрони смерті» в Латинській Америці та ін.

Отже, наведені вище визначення поняття тероризму відображають реальні та суттєві ознаки цього явища, однак їх набір у кожному разі вирішує конкретні завдання, які ставлять перед собою дослідники, і містять у собі особливості фахової підготовки науковців, національні й історичні традиції, рівень демократії, ступінь стабільності політичної ситуації в тій чи іншій країні, особливості юридичних шкіл.

Комплексний аналіз різних поглядів на визначення поняття тероризму дає змогу виокремити його характерні ознаки, компоненти, сукупність яких здатна дати досить об'єктивне уявлення про сутність такого соціально-політичного феномену, як тероризм.

Ознаками тероризму як соціально-політичного явища є:

- тероризм становить протиправне застосування насильства або погрозу вчинення насильства;
- це певна ідеологія, спосіб досягнення політичних, релігійних, сепаратистських, національних та інших цілей;
- метою терористичних акцій є примушення державних органів та міжнародних організацій до прийняття певних політичних рішень або відмови від них;
- тероризм відрізняється публічним характером його виконання;
- характерною рисою тероризму є навмисне створення обстановки страху, напруги не на індивідуальному (або вузько груповому), а на соціальному (масовому) рівні;
- тероризм може вчинятися членом законспірованої та структурованої організації (політичної, релігійної, екстремістської, спеціально створеної державними органами) або іншими особами, які залучені членами такої організації для вчинення однієї чи декількох терористичних акцій;
- обов'язкова наявність «спеціального» або «випадкового» потерпілого, який виступає лише як засіб досягнення політичної мети.

За відсутності єдиного визначення тероризму вищезазначений перелік ознак дає можливість виокремити це явище із загальної сукупності соціально небезпечних дій і створити підґрунтя для накопичення точних статистичних відомостей щодо кількості вчинюваних терористичних акцій та подальшого концептуального аналізу основних сторін, форм і механізмів здійснення, а також для з'ясування тих конкретних особливостей, яких вони набувають залежно від умов, місця та часу. Уявляється, що лише таким шляхом можна уникнути розповсюдженого нині у науковій літературі застосування визначення тероризму щодо досить різноманітних насильницьких злочинів, кримінальних «розборок», екстремістських та інших дій.

Наведені критерії можуть виконувати роль певного лакмусового папірця для відокремлення тероризму від інших соціальних явищ.

Логічним завершенням цього переліку критеріїв було би викладення нової власної дефініції поняття тероризму, але ми вважаємо, що немає потреби пропонувати ще одне визначення, оскільки його поява в науковому обігу навряд чи сприятиме розробленню єдиного універсального поняття тероризму.

У розрізі вирішення питання щодо пошуку єдиного визначення тероризму як соціально-політичного явища науковий інтерес становить дослідження Алекса Шміда, який у своїй роботі «Політичний тероризм: методика дослідження» проаналізував більше сотні визначень тероризму, що сформулювали вчені та експерти у цій галузі, але так і не наблизився до мети дослідження – знайти найбільш повне та вичерпне визначення цього явища.

Водночас становить інтерес розроблена А. Шмідом таблиця повторюваності дефініційних елементів (всього 22) у 109 дефініціях визначення «тероризм». Так, термін «насилля, застосування сили» зустрічається у 83,5% досліджених визначень; «політичний» – у 65%; «підкреслений жах, терор» – у 51%; «загроза» – у 51%; «психологічний вплив та очікувана реакція» – у 41,5%; «розбіжність «жертва – мета» – у 37,5%; «умисна, спланована, систематична, організована дія» – у 32%; «метод боротьби, стратегія, тактика» – у 30,5%; «виключність, порушення загальноновизнаних правил, відсутність будь-яких обмежень із позиції гуманності» – у 30%; «примушення, вимагання, заклики до схвалення» – у 28% тощо [11, с. 5–6].

Наприкінці свого дослідження вчений на запитання, чи містить цей перелік всі елементи, необхідні для складання чіткої дефініції тероризму, дає відповідь: скоріше за все – ні.

Висновок. Якщо віднайти визначення тероризму неможливо або безперспективно намагатися зібрати з цієї головоломки дефініційних елементів чітке визначення цього терміна, чи можемо ми зробити висновок, що феномен тероризму не піддається чіткому і навіть будь-якому зрозумілому визначенню? Незважаючи на чисельні заяви про неможливість вироблення універсального визначення тероризму, його термінологічного відмежування від суміжних понять, все ж таки є певна методологія пошуку відповіді на таке питання. Це, на нашу думку, юридичне закріплення на міжнародному та внутрішньодержавному рівнях вироблених наукою зовнішніх та внутрішніх ознак тероризму, його сутнісних критеріїв.

Головним чинником, який ускладнює єдиний підхід до визначення тероризму та його юридичного оформлення і, як наслідок, розроблення узгоджених, універсальних міжнародних засобів боротьби з ним, є надмірна політизація цього питання. Доти, доки тероризм буде виконувати роль дієвого інструменту в рамках конфлікту розвинутих держав і держав «третього світу», виникатиме взаємне неприйняття визначень тероризму, що пропонуються сторонами конфлікту або їхніми апологетами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зелинская Н.А. Политические преступления в системе международной преступности. Одесса: ФЕНИКС, 2003. 400 с.
2. Дикаев С.У. Терор, терроризм и преступления террористического характера (криминологическое и уголовно-правовое исследование). Санкт-Петербург: Изд-во Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. 464 с.
3. Гупта Д.К. Тероризм та політичне насильство: як їх розуміти / пер. з англ. Н.Гайдукевич. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2010. 400 с.
4. Закалюк А.П. Курс сучасної кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.
5. Хоффман Б. Тероризм – взгляд изнутри / пер. с англ. Е. Сажина. Москва: Ультра. Культура, 2003. 264 с.
6. Дьоміна Н.А. Інтернаціональний тероризм і „терористичний інтернаціонал”. *Тероризм і боротьба з ним. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників*; під ред. А. Комарової та ін. Київ, 2000. С. 334–338. (Наукове видання „Міжвідомчий науковий збірник”, т. 19(1)).
7. Антонян Ю.М. Тероризм: Криминологическое и уголовно-правовое исследование. Москва: Щит-М, 1998. 305 с.
8. Крутов В.В. Теоретико-правовые и тактико-специальные проблемы борьбы с терроризмом (опыт системного исследования): монографія. Киев: Изд-во Академии СБУ, 1998. 284 с.
9. Laqueur W. Terrorism. L.: Michael Joseph, 1977. 251 p.
10. Антипенко В.Ф. Визначення поняття “безвинні жертви” у складі тероризму: актуальна проблема. *Право України*. 2001. № 6. С. 75–77.
11. Schmid A.P. Political Terrorism: A New Guid to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories, and Literature. New Brunswick: Transaction, Books, 1998. 278 p.